

מהו הדבר שנוכח במידה מרשימה כל כך בעבודותיה של אמירה ז'יאן? מה מכניס אותנו, המבקרים בתערוכתה החדשה בגלריה לאמנות באום אל-פחם, לעולמה האמנותי והאישי?

ככלל, אפשר לומר שבעבודותיה של ז'יאן ניתנת עדיפות גבוהה לשאלות המעמידות במרכזן את המושג "תרבות" כקטגוריה אסתטית לבחינה ולהבנה של החברה שבה היא פועלת. המרחב האמנותי והאסתטי מזמן אפשרות לפיוס בין הטבע לאנושות ומפנה מקום לקולות שלא ניתן להם ביטוי במרחבי שיח אחרים.

בעבודתה הנוכחית ז'יאן בוחרת להתמקד בדיאלוגים עם נשים דרוזיות, מקצתן קרובות אליה ומקצתן נשים שהכירה לאחרונה. ז'יאן שואלת שאלות ומקשיבה לחוויותיהן של הנשים בצעירותן ובבגרותן, בחייהן כרווקות וכנשים נשואות, כבנות משפחה, כאימהות וכבנות זוג. התרשמויותיה שולחות אותה לדימוי החזותי – לצילום, שבאמצעותו היא מתעלת את הדברים וממשיגה אותם בשפה צילומית ייחודית. מבחינה חווייתית ומושגית כאחת, העבודות ממחישות את תהליך היצירה עצמו, את המעבר מהסיפור המדובר אל התמונה כמציאות חזותית חדשה, מתומצתת ופואטית. באמצעות הצילום ז'יאן משקפת ומעבדת את תובנותיה האישיות ומחברת אותן אל התובנות המועברות אליה דרך הדיאלוג וחוויות החיים המשותפות.

במרכז תהליך היצירה ז'יאן מכוננת מעין במה, המהווה תשתית לבימוי תנוחות ומחוות גוף בדרך תיאטרלית וטקסטית, וכך היא למעשה משרטטת דיוקן תרבותי. תוכן העבודות נוגע לסוגיות ולשאלות שעניינן תפקיד האישה, מיניות, שקיפות ודימויי גוף בחברה שמטילה עונשים מפורשים על חריגה מהמוסכמות וחשיפה בתחומים אלו. שני היבטים חזותיים דומיננטיים מחברים בין העבודות: הצבע הלבן והצבע השחור. צבעים תופסים מקום חשוב בדרך שבה אנו חווים את העולם הן מבחינה פיזיולוגית והן מבחינה תרבותית; הם משמשים כקודים חברתיים המתבטאים בטקסים, באירועים ציבוריים ובחוויות פרטיות. עולם האמנות עשיר בתכנים ובעמדות הקשורים לטבעם של הצבעים, לתפקידם ולניתוח הפסיכולוגי העוסק בהם.

בעבודותיה של ז'יאן, הצבע הלבן מאפיין את השמלה, בין שזו שמלת בד המסמלת את שמלת הכלה ובין שזו שמלת קצף. הבד, הרעלה, הקצף המסמל ניקיון – כולם לבנים.

מנגד ישנו הצבע שחור, שמספק רקע מאחד לעבודות ובה בעת רומז על מסתורין, על סוד נסתר, על מה שלא נאמר. לדברי ז'יאן, "בחברה הדרוזית דברים רבים לא נאמרים".

בהקשר זה, מעניינת אמירתה של האמנית פרידה קאלו: "Black - nothing is black - really nothing". לאורך ההיסטוריה נמנעו אמנים רבים מציור בצבע השחור, ונטו לערבב צבעים כדי ליצור צללים וגוונים כהים. כיום, נשים וגברים בני דתות שונות לובשים שחור (לדוגמה, גברים יהודים חרדים ונשותיהם, נשים דרוזיות ומוסלמיות), זה הצבע המוחלט של הלבוש היום-יומי שלהם. הסיבות לכך מגוונות, אך נראה שעבור כולם הצבע השחור מסמל אסתטיקה של קוטביות ושל סוף, ומכאן נגזרת גם הבחירה הנגדית, המתאפיינת בצבע הלבן. בתצלומיה של ז'יאן, הצבע השחור אינו הבגד המסורתי אלא הוא משמש כרקע לצילום, שניתן לפרשו גם כמושג המטפורי של סוף או אין-סוף, של נצחיות או חרדת ההיעלמות והאיון. על רקע זה בולטת הבחירה של ז'יאן להלביש את דמויות הנשים בבגד לבן ובקצף לבן – ניגוד בין קטבים של חיים ומוות.

הצבע הלבן הוא גם סמל לטוהר וניקיון. מושג הניקיון חוזר ועולה בשיחות עם ז'יאן ובהתייחסותה לעבודות. מלאכת הניקיון היא מלאכתה של האישה, והיא כוללת את מלאכות הבית, את הדאגה ותשומת הלב לילדים ויותר מכך את הדאגה לעצמה. כאן הכוונה להקפדה על ניקיונה האישי, לתשומת הלב לגוף האישה ולמגעה עם אנשים בכלל ועם גברים בפרט. כל מגע כזה פוגם בערך הניקיון, פוגם במעמדה של האישה בחברה ובהתייחסות אליה מצד חברי הקהילה, נשים וגברים כאחד.

ערך הניקיון טומן בחובו היבטים מורכבים: מצד אחד ניקיון קשור לתחום האישי האינטימי, ומצד אחר הוא נתפס כמסמן של מעמד חברתי. הקהילה מפנה תשומת לב ביקורתית ושיפוטית לערך הפיזי והמטפורי של הניקיון. בכמה מהעבודות מופיע קצף כחומר כתמי לבן, לעתים עכור, המכסה על השקיפות, מלכלך יותר מאשר מלבין ויוצר מעין תמונת רורשאך או מיפוי של פעולות גופניות כגון טקסי רחצה וקרצוף כלים. פעולת הרחצה ולבישת שמלת הקצף כשמלת כלה מסמלות את כניעותה של האישה הדרוזית ונכונותה המוחלטת לקבל את התכתיבים המחמירים של העדה בכל הנוגע לנישואין, לרכוש ולכלכלת הבית.

בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-20, פמיניסטיות אמריקאיות המשויכות ל"גל השני של הפמיניזם" טבעו את הביטוי "האישי הוא פוליטי" ("The personal is political"). הן עסקו בשאלה מהו הדבר שיקבע מראש את קווי המתאר של השפה, של הכלכלה, של התרבות, של הסמכות ושל ההגמוניה בהווה ובעתיד. ברקע פעולתן עמד חופש הבחירה –

הוא החופש האמיתי, המאפשר התבוננות וחקירה של הנחות היסוד של האידיאולוגיה ההגמונית. החופש הזה מאפשר לבני האדם בכלל ולנשים בפרט לשאול ולהעמיד למבחן כל פרט בחייהם ולבחון את חוויות היום-יום שלהם. עבור נשים ואמניות פמיניסטיות אלו, העולם נתפס לא כעוד חפץ כדוגמת הדברים שהוא מכיל, אלא כמרחב טוטלי ומוגדר מחדש כמות שהוא על ידי הפרקטיקה האנושית, כאילו מלכתחילה לא היה יכול להיות עולם ללא גוף האדם אשר מארגן ומכיל אותו.

בתור אישה ואמנית בחברה הדרוזית, יחסה של ז'יאן לעצמה ויחסיה עם אחרים מוצגים בעבודות דרך תפקודים שונים שאנו, הצופים, מתבקשים לקרוא על פי הבנתנו. כלומר, אנו מוזמנים לקרוא את הסימנים, את מחוות הגוף והתנועות, כמו טקס או כמו ריקוד שהתנועות בו מעלות את הסודות הצפונים בו אל פני השטח של הדימוי המצולם ושל ההכרה. תנועות ומחוות אלו הן חלק משפתן הפנימית של הנשים, המלווה אותן בשגרת היום-יום. אמנם כיום נשמעת הטענה שהפרקטיקה התרבותית איבדה חלק ניכר מן הרלוונטיות החברתית המסורתית שלה, אך כאן, היא עדיין עוסקת באדם ובסגוליותו דרך התנועות המוכרות, לעתים גרוטסקיות, שנובעות מזיכרונות הנשים ומפרקטיקות עכשוויות של היום-יום.

בתצלומיה ז'יאן מנהלת דיאלוג עם המחוות הגופניות המקובלות כאמצעי לעיסוק בסוגיות של נשיות ותפקידי נשים בחברה הדרוזית המסורתית, אך העבודות מקיפות מעגל רחב בהרבה מתרבות אחת ייחודית. רוב התרבויות השמרניות משתמשות באמצעים מגבילים לשליטה בחירות האישית בכלל ושל נשים ונערות בפרט. בעבודה הנוכחית ז'יאן חושפת את הנוכחות של הפנים המצועפות, היא חוקרת את המורכבות של זהותה – ובהמשך ישיר גם את זהות החברה – ומסתמכת על כושר ההמצאה והדמיון המתבטאים בסיפורים האישיים של הנשים שהיא משוחחת איתן. ז'יאן חופרת לעומק ומגלה לנו סודות משיחותיה בלי לחשוף את פרטים אישיים; אלו לא שיחות רכילות אלא שיחות ברבדים הפנימיים, שמבטאות את המאויים, את הכמיהה לשינוי וגם את הפחד ממנו. כשמדובר באמנות, השיח האסתטי מרחיב ביטוי טבעי ספונטני כביכול ומעלה אותו לעמדה של משמעות אינטלקטואלית מורכבת. דרך התבוננות והקשבה לחוויות החיים חוברת עבודתה של ז'יאן לעבודותיהן של אמניות דרוזיות ומוסלמיות בארץ ובעולם, אשר מתוות את דרכן בתהליך ממושך של שינוי תודעה ובתחושת שליחות שמובילה לתפיסה של שינוי חברתי והגשמה עצמית כמטרה בפני עצמה. אפשר לתאר את יחסה של ז'יאן לנשות הקהילה הדרוזית בכפרה, נשים שהן חלק מהמשפחה החברתית שלה, כמבוסס

על אמתיה, שיתוף פעולה וביטחון עצמי. בתצלומיה הן מאבדות את האינדיווידואליות שלהן והופכות לסמלים, לדימויים, אולי אף רוחניים, שיוצרים מקום או מרחב שלתוכו נמזגות משמעויות חדשות.

על רקע זה אפשר להצביע על שינויים בתפיסת העצמי, נשית וגברית כאחד, ועל תהליכים שמפגישים עולמות. לדוגמה, מפגש בין עמדות מסורתיות דומיננטיות וכוחניות, שלפיהן נדרשת מהיחיד הומוגניות וקונפורמיות ברמה גבוהה, המופעלות במשולב על ידי המעגל המשפחתי הקרוב והקהילה, ובין תפיסות מערביות שנחשבות פלורליסטיות ופתוחות. גם כאן וביחס לתפיסות המערביות, נדרשת בדיקה מעמיקה וביקורתית של הנחות יסוד אלה, משום שלמעשה, גם החופש לכאורה הזה נשלט ונתון במערך מורכב של תנאים. זיאן אינה מסתפקת בחיפוש אחר ייצוגים של זהות, אלא מבקשת לחשוף את אופיו של הייצוג עצמו. היא בוראת מצבים חדשים במערך של דימויים בעלי הקשרים אסוציאטיביים, סטראוטיפיים ותרבותיים, שחלחלו בבירור אל הלא-מודע הקולקטיבי של החברה. לדבריה, על הנשים בחברה מופעל לחץ להתאים את עצמן למוסכמות דתיות או חברתיות. בולטת לעין העובדה שאין גברים בתצלומיה. היא אישה שמעידה על נשים, היא משקפת את המצב הנפשי של התקופה שבה היא חיה ולא חוששת להציג את עצמה כמי שעייפה מעולם הנשלט על ידי גברים. ככזו, קולה מאתגר את התרבות הגברית ההגמונית, והיא פועלת לשנותה ברובד העמוק ביותר.